

OSMANLI ARAŒTIRMALARI

XIII

NeŒir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

MUSEVİLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA KABÜLÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ KUTLAMALARI

Mahir Aydın

İspanya'daki Müslüman idarenin sonu, bu topraklarda yaşayan Museviler için, zor ve sıkıntılı bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Zira Hıristiyan idare, İspanya'nın birliğini, bu topraklarda yaşayan Musevilerin kövülmesi ile mümkün görünce, 31 Mart 1492 tarihinde hazırlanan ve aynı senenin Mayıs ayında tatbika konulan bir "*Sürgün Fermanı*" ile 100.000'den fazla Musevi, dört ay içerisinde, İspanya'yı terk etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır.⁽¹⁾ Bu sürgün yüzünden Museviler, yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terkederek, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra, başta İstanbul, Selanik, Edirne, Bursa, Amasya ve Tokat olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerine yerleşmişlerdir.⁽²⁾

Farklı kültürel ve coğrafi şartların tesiriyle, çeşitli gruplardan meydana gelen Osmanlı Musevileri, tek bir millet olarak kaynaşmamışlar ve ancak

(1) Bu konuda verilen rakamlar 150.000 ile 400.000 arasında değişmektedir. Bk. Henry Kamen, "The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492", *Past and Present* (May 1988), nr. 119, s. 30.

(2) Robert W. Olson, "*Jews in the Ottoman Empire*", Princeton 1992, s. 4-5; Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992, s. 28.

birbiri ile pek ilgisi bulunmayan cemaatler halinde yaşamayı tercih etmişlerdir.⁽³⁾ Bu sebeple her cemaat, içerisinde mektep, hastahane, yetimhane ve huzurevi gibi diğer sosyal müesseselerin de yer aldığı, kendi havrasını kurmuş ve seçtiği bir haham tarafından idare olunmuştur.⁽⁴⁾ Kendileri, imparatorluğun çeşitli yerlerinde meskun bulunmakla beraber, en önemli cemaatlerini, İstanbul Musevileri meydana getirmiş, Osmanlı Devleti'nin idaresinde, yaşayış tarzları gibi, evlerini, mekteplerini ve sinagoglarını da istedikleri gibi tanzim etmişlerdir.⁽⁵⁾

Bu konuda bir genel değerlendirme yapmak gerekirse, Museviler, Endülüs Emevileri Devri'nden sonra, en ihtişamlı dönemlerini, XVI. yüzyılda, Osmanlı idaresi ile yaşamışlardır.⁽⁶⁾ Zira, büyük göç esnasında, yalnız canlarını kurtarabilecekleri güvenli bir memleket arayan İspanya Musevileri, Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hüsnü kabûl neticesinde, bu isteklerini elde ettikleri gibi, tecrübe ve yeteneklerini rahatça kullanabildikleri geniş imkânlarla da sahip olmuşlardır. Mesela, ilk Türk Matbaası'nın tesisinden yaklaşık 250 sene kadar önce, Musevilerin İstanbul'da İbrani Matbaası'nı kurduklarını ya da, Avrupa'nın en kaliteli kumaşlarının üretildiği Selanik'te, kumaş dokuma ve boyama ticaretinin, Musevilerin elinde bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁽⁷⁾

Musevi göçmenlerin Osmanlı topraklarını tercih edişlerinde, Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan beri gayrimüslim ahaliye karşı takip ettiği hoşgörü siyasetinin ve Sultan II. Bayezid'in şahsî ilgisinin yanı sıra, Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Musevilerin, içerisinde buldukları memnuniyet hallerini dile getirmelerinin tesiri de büyüktür.⁽⁸⁾ Bu göçlerin neticesinde, İs-

(3) Bu durumu, Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda da görmek mümkündür. Mesela *Gayr-i Müslim Cemaat Defterleri*, nr. 18, s. 21, 28, 37, 38, 40. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Musevilerin sosyal, ekonomik ve kültürel vaziyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Stanford J. Shaw, *The Jewish of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Hong Kong 1991, s. 77-108.

(4) Stanford Shaw, "Osmanlı Yahudilerinin Altın Çağı", *Sanat Dünyamız* (1992) sayı 48, s. 10.

(5) Richard Davey, *The Sultan and His Subject*, London 1897, II, 211; Semavi Eyice, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, V/II, 1214/84; Avigdor Levy, *Aynı eser*, s. 19-23. Osmanlı topraklarındaki sinagogların adlandırılması oldukça çeşitlidir. Bunları; a) Geldiklerin yerlerin isimlerine göre (Balat'da Sicilya Sinagogu); b) Geliş şekillerine göre (İstanbul'da Kendigelen Sinagogu); c) Buldukları yerlere göre (Hasköy'de Yenimahalle Sinagogu); d) Kurucularının mesleklerine göre (Edirne'de Hammallar Sinagogu); e) Karakteristik özelliklerine göre (Aydın'da Orta Sinagog); f) Kuruluş maksatlarına göre (Bursa'da Barış Sinagogu) olarak görebilmekteyiz (Stanford J. Shaw, *Aynı eser*, s. 66-67).

(6) Stanford Shaw, *Aynı makale*, s. 20.

(7) Stanford Shaw, *Aynı makale*, s. 16; Avigdor Levy, *Aynı eser*, s.23-28, 34-36; Moshe Sevilla - Sharon, *Aynı eser*, s. 61.

(8) Mesela Edirne Aşkenazi Hahamı Yitzak Çarfati, yaklaşık olarak 1430 senesinde Orta-Avrupa'daki Musevilere yaptığı çağrıda, bir taraftan İspanya'daki dindaşlarına karşı gösterilen düşmanlığı, diğer taraftan Türk idaresinden duydukları memnuniyeti dile getirerek, onları, Osmanlı topraklarına göçe teşvik etmiştir. (Bk. Salahi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğuna Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü" *Bellefen* (Nisan 1992), LVI/215, 203-204; Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı eser*, s. 40). Ayrıca, Osmanlı padişahlarına tıbbî konularda yardımcı olan Musevi doktorlar da, bu konuda müspet tesirlerde bulunmuşlardır (bk. Robert W. Olson, *Aynı makale*, s. 121).

tanbul, en geniş Musevi cemaatinin bulunduğu bir merkez, Selanik ise, bir Musevi şehri görünümünü kazanmıştır.⁽⁹⁾

Genelde, içerisinde yaşadıkları toplumlar bakımından "*vazgeçilmesi zor bir azınlık*" olan Museviler, Osmanlı idaresinde de, tıp ve ticaret başta olmak üzere, sarraflıktan kunduracılığa kadar, âdetâ her sahada kendilerini göstermişlerdir. Bu sebeptendir ki, Sultan II. Murad'dan sonra saray doktorluğu Museviler için âdetâ bir gelenek haline almış ve bir çok Musevi, yükselme döneminin padişahlarına hekimlik yapmıştır ki, bu konuda Venedikli Yakub Efendi, Joseph Hamon ya da Mose Hamon'u saymak mümkündür.⁽¹⁰⁾ Diğer taraftan, malî ve siyâsî konularda genel olarak üstlendikleri müşavirlik hizmetlerinin yanı sıra, Nasi Ailesi gibi, Fransa Kralı'na borç verebilen⁽¹¹⁾ Salomon Eskinazi gibi Osmanlı Devleti'ni Venedik nezdinde temsil edebilen⁽¹²⁾ ya da "kira" kadınlardan Esther Handali gibi, dönemin önemli şahsiyetlerinden Safiye Sultan ile yakın ilişkilerde bulunabilen,⁽¹³⁾ nüfuzlu Musevileri saymak mümkündür. Museviler, tesis ettikleri bu nüfuzları sayesinde, yalnız kendileri için bazı menfaatler sağlamakla kalmamışlar, diğer dindaşlarına da, gerek doğrudan yardımlarda bulunmak ve gerekse Hıristiyan tebeanın husûmetinden onları korumak gibi, Osmanlı idaresi nezdinde tesirli olmaya çalışmışlardır.⁽¹⁴⁾ Fakat Osmanlı idaresinde yaşayan Hıristiyan ahali, özellikle XIX. yüzyılda "*anti-semitist*" bir davranış içerisinde olmuşlar ve Musevilere karşı olan düşmanlıklarını, her fırsatta ortaya koymaya çalışmışlardır.⁽¹⁵⁾

(9) Robert W. Olson, *Aynı makale*, s. 122; Avigdor Levy, *Aynı eser*, 6-11; Salahi Sonyel, *Aynı makale*, s. 203; Bu arada Saraybosna, sadece İspanya'dan sürülenlerin değil, Almanya, Macaristan ve Lehistan'dan kovulan Musevi göçmenlerin yaşadığı önemli bir merkez haline gelmiştir (Stanford J. Shaw, *Aynı eser*, s. 53).

(10) Stanford Shaw, *Aynı makale*, s. 13; Arslan Terzioğlu, "Kanuni Sultan Süleymanın Saray Hekimi Musa bin Hamun ve Onun Dış Tababetine Dâir Türkçe Bir Kitabı" "Tarih ve Toplum", (Ekim 1992) XVIII/106, 30-35; Moshe Sevilla - Sharon, *Aynı makale*, s. 35.

(11) Robert W. Olson, *Aynı makale*, s. 123; Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı makale*, s. 45; Joseph Nasi hakkında geniş bilgi için Avigdor Levy, *Aynı makale*, s.32-34.

(12) Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı makale*, s. 50-51.

(13) Robert W. Olson, *Aynı makale*, s.123; Stanford Shaw, *Aynı makale*, s. 14; Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı makale*, s. 53-54. Grekçe bir ünvan olan "kira" ("kiera" veya "kyra"), lügat manasında "kadın" anlamına gelmekle birlikte, tarihî bir terim olarak, Osmanlı sarayındaki kadınlar ve özellikle de valide sultanlar için mübayaacı, vekil ve siyâsî danışman manalarını taşımıştır. Osmanlı tarihinde "Kira Kadın" olarak bilinen bu kadınların en meşhurları: Fatma Kadın (1548 senesinde Müslüman olmuştur), Esther Handali ve Esperanza Malchi'dir (Bk. Avigdor Levy, *Aynı makale*, s. 29).

(14) Kira kadınlar hakkında daha fazla bilgi için bk. J.H. Mordtmann, "Die Jüdischen Kira im Serai der Sultane", nelle Mitteil. des Sem. f. Orient. Sprachen, XXXII, 1919.

(15) Bu konuda geniş bilgi için bk. Stanford Shaw, "Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire", *Bellefen*, LIV/211, 1111.

Musevilerin Osmanlı topraklarına göçleri hiç durmamış ve farklı memleketlerden ve daha az sayılarda olmakla birlikte, XX. yüzyıl başlarına kadar, devam etmiştir.⁽¹⁶⁾ Fakat bu göçlerden hiç birisi, sayı ve anlam bakımından 1492 senesindeki büyük göç kadar önemli olamamıştır.⁽¹⁷⁾ Bu hadise, Museviler ile öyle "aynî"leşmiştir ki, bazı Türkçe kaynaklarda, Musevi nüfus için "İspanyol" tabiri kullanılmıştır.⁽¹⁸⁾ Diğer taraftan, özellikle Lehistan'ın birinci taksiminden sonra, Doğu-Avrupa mahreçli bir çok Musevi göçmen, Osmanlı topraklarında iskan edilmiştir.⁽¹⁹⁾ İskan maksadıyla yapılan göçlerden başka, Musevilerin, mukaddes yerleri ziyaret için, Osmanlı idaresine müracaat ettiklerini de görebiliyoruz. Musevilere ait muameleler içerisinde yekûn teşkil eden ve her defasında müspet cevap verilen bu müracaatlarda, Kudüs şehri, Sina dağı ya da Aynaroz gibi mevkileri ziyareti için, yol tezkireleri düzenlenmiştir.⁽²⁰⁾

Bütün bunlarla birlikte, Musevilerin Osmanlı idaresini tercih etmelerinin sebebini, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarda değil, onun takip ettiği siyasetinde aramak gerekir. Bu mühim noktayı, daha önceleri Akkırman'da iken, bir süre önce Dobruca'ya gelen fakat, Dobruca'nın Romanya'ya bırakılmasından sonra, bir kerre daha yurtlarını terk etme düşüncesindeki 400 hanelik Musevi cemaatinin, yine bir Osmanlı toprağına gelmek istemişlerinde görmek mümkündür. Zira, kendi ifadelerine göre, "âsûde bir hâl" ile yaşamakta iken Dobruca'nın Romanya'ya verilmesi üzerine, görmekte oldukları zulüm ve düşmanlıktan dolayı, tekrar Osmanlı Devleti'nin idaresindeki bir yere, mümkün ise, Hüdâvendigâr Vilayeti'ndeki münasip bir mahalle yerleşme taleplerini dile getirmişlerdir.⁽²¹⁾

(16) Mesela Portekiz Musevilerinin 1497 senesinde, Lehistan ve Litvanya Musevilerinden 30.000 kadarının aynı tarihlerde, 65.000 kadarının da XVI. yüzyılda, Osmanlı topraklarına geldiklerini görebiliyoruz (Bkz. Stanford Shaw, "Anti-Semitizm...", 1102; Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı makale*, s. 28). Osmanlı topraklarına yönelik olarak artan bu kabil göçler karşısında kaleme alınan, 14 maddelik "İskân-ı muhâcirîn nizâmnamesi" ve daha sonra bu nizâmnameye ilave olunan 2 Mayıs 1858 tarihli ve 2 maddelik "zeyl" için bk. BOA, Y.A.-Res. nr. 115/57, lef 3,4.

(17) Museviler, bu göçü "Latter-Day Exodus" olarak tesmiye etmekte ve Musa Peygamber zamanında Musevilerin Mısır'dan çıkışlarına benzetmektedirler (Bk. Avigdor Levy, *Aynı makale*, s.3).

(18) Şemseddin Sami, *Kamûsu'l-a'lâm*, İstanbul 1306, II, 1213; Richard Davey, *Aynı makale*, s. II, 212.

(19) Mesela Selanik Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın 2 Ekim 1777 tarihli mektubundan, 300'den fazla Musevinin Selanik'e yerleştirildiklerini (BOA, *Cevdet Dahiliye*, nr. 4779) veya aynı tarihlerde, Hotin ve Boğdan taraflarına 9.000 kadar ev göçünün yapıldığını (BOA, *Hatt-ı Hümayun*, nr. 53375), öğrenebiliyoruz. Hattâ Hotin Muhafızı İsmail Paşa, bu göçler karşısında ne yapılmak gerektiğini sorunca, Sultan I. Abdülhamid, "kendilerinin bir nizâm-ı hasene ile devlete bağlanmaları"ni isterken, Osmanlı Devleti'nin Museviler konusunda takip ettiği an'anevi siyasete de bir misal vermektedir. Bu konuda bir mukayese yapmak maksadıyla Avusturya'nın tatbik ettiği siyasete baktığımızda, farklı bir uygulama ile karşılaşmaktayız. Zira, Macaristan'ı ele geçirdikten sonra, bu topraklarda yaşayan Musevileri sürgün ve katliama tâbi tutan Avusturya'nın, Lehistan'da da aynı siyaseti takibe çalıştığına şahit oluyoruz. Buna göre, 1785 senesinde Lehistan'ın Kraw kazasındaki Musevileri göçe zorlamak ve yerlerine "Nemçeli" yerleştirmek isteyen Avusturya, çeşitli ağır vergiler ihdas etmek suretiyle Musevileri taciz etmiş ve bu vergilere tahammülü olmayanlar, çareyi, Osmanlı topraklarına sığınmakta bulmuşlardır (Bk. *Hatt-ı Hümayun*, nr. 53242-A; Stanford Shaw, "Anti-Semitizm..." s. 1113 Son dönemlerde yapılan göçler için bk. BOA, A. MTZ. 04, nr. 85/78; BOA, Y.A.-Res, nr. 16/18).

(20) Rusya tebeasından olup, Kudüs'ü ziyaret maksadıyla gelen Musevilere verilen bazı "yol izni" için bk. BOA, A.DVN.DVE, nr. 1/42, 1/A-56, 1/A-60.

(21) 18 Temmuz 1887 tarihli Dobruca Musevilerinin arzı için bk. BOA, Y.A.-RES, nr. 38/30, lef 4.

Bir kaç misal ile, Osmanlı Devleti idaresindeki bilinen durumlarına temas ettiğimiz Museviler, 1892 senesini, İspanya'dan kovulan atalarının Osmanlı topraklarına kabul edilmişlerinin 400. yıldönümü olarak kutlamışlardır. Bu kutlamalar, biri, Osmanlı Devleti'nin tebeasından olan Musevilerin, kendi sinagoglarında dinî merasimler düzenlemeleri şeklinde ve diğeri de, başka devletlerin idaresi altında yaşayanların, İstanbul'a gönderdikleri telgraf ve arzuhaller vasıtasıyla bu sevince katılmaları şeklinde yapılmıştır.

Osmanlı topraklarındaki 400. yıl kutlamaları, 1892 senesindeki "*Hammursuz Bayramı*"nın ilk gününe tesadüf eden 12 Nisan Salı günü yapılmış ve genel olarak İmparatorluğun her tarafında yaşayan Museviler, bu kutlamalara katılmışlardır.⁽²²⁾ İstanbul Hahambaşı Kaimmakamı Moşe Levi Efendi de, Yıldız Sarayı'na giderek, İmparatorluğun Musevi Cemaatleri tarafından, aynı günde okunan bir duanın metni ile, bu duanın Türkçe tercemesini ve Musevilerin, Osmanlı topraklarına karşı hissî bağlılıklarını ifade eden, altınla işlenmiş, güzel bir albümü, teşekkür makamında padişaha arz etmiştir.⁽²³⁾

Moşe Levi Efendi'nin takdim ettiği albümdeki "*Şükran Duası*"nın metni, mealen şu mahiyettedir:

"Hayat ve barış tâcı Sultan Abdülhamid'in başında olsun.

Bu günü neşe ve şarkılarla kutluyorum.

Merhametli ulu Tanrı'dan, padişahımızın saltanatının devamını, büyük bir sevinçle, iyi dileklerle ve övgülerle temenni ediyoruz.

Kalbimiz neşe ile dolsun, sevinelim ki, İspanya'daki atalarımızı kurtaran sultana, yerde ve gökte övgüler yağdıralım.

Osmanlı Devleti'nin kalbi de neşe ile dolsun.

Bütün bunlar sultanımız Abdülhamid Han'ın sayesinde olmuştur.

Gönlü neşeyle dolsun.

Dualarımızı ve ricalarımızı merhametle kabul et.

Ulu sultanlığın yücelsin."⁽²⁴⁾

(22) Avram Galanti, Osmanlı topraklarında yaşayan ve bu kutlamalara katılan Musevilerin sayısını 314.000 olarak vermektedir. Bk. *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s. 16.

(23) *Sabah Gazetesi*, 16 Ramazan 1309, sene 5, sayı 38; Avram Galanti, *Aynı eser*, s. 40; Avigdor Levy, *Aynı makale*, s.1; Bu konuda güzel bir vesika mahiyetindeki albümü, bütün gayretlerimizle rağmen, bulmak mümkün olamadı.

(24) İspanya İbranicesi ile kaleme alınan bu "*siduv = kompozisyon*"un orijinal metni için bk. Resim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, İstanbul 1988, s. 218. Metinde, her satırın başında bulunan harfler, yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda, Hahambaşı Moşe Levi Efendi'ye atfen "*Ani Moşe Hazek = Ben Kuvvetli Moşe*" manası çıkmaktadır.

Diğer taraftan her bir cemaat, kendi sinagoglarında dua etmek, âyinler düzenlemek, nutuklar söylemek ya da İbranice şiirler okumak gibi, çeşitli faaliyetlerle, bu günün sevincini paylaşmışlardır. Strumiça'da yapılan merasimi, taşrada yapılan diğer kutlamalar için, bir misal olarak verebiliriz. Buna göre, Strumiça Musevileri, Kaimmakam Hüseyin Efendi başta olmak üzere, kazalarının memur ve ileri gelenlerini, özel olarak sinagoglarına davet etmişler ve önce, kendilerinin Osmanlı topraklarında refah ve saadet içerisinde yaşadıklarına dair Yakov İsak Bakoel tarafından söylenen bir Türkçe nutuk ve daha sonra, Osmanlı padişahı için, Sirozlu Nesim Faraçi tarafından okunan bir hayır duasının nihayetinde, "*Padişahım Çok Yaşa*" âvâzeleriyle, Osmanlı Devleti'ne karşı olan şükran ve sadakat duygularını dile getirmişlerdir.⁽²⁵⁾ Türkiye'de çıkan Musevi gazeteleri de, aynı münasebetle neşr ettikleri özel nüshalarında, büyük göçün safhalarını ve Osmanlı idaresinden gördükleri "*hüsn-i kabûl*"ü dile getirdikleri gibi, bu konuya dair şiirler de yayınlamışlardır.⁽²⁶⁾

Diğer memleketlerde yaşayan Museviler de, Osmanlı topraklarındaki kardeşlerinin bu sevincine iştirak etmeye çalışmışlardır. Bu konudaki ilk olarak, 14 Nisan 1892 tarihinde Londra'dan gönderilen bir telgrafta tespit edebiliyoruz. İngiliz Musevi Cemiyeti tarafından gönderilen bu telgrafta mealen şöyle denilmektedir:

"İngiltere'deki Musevi Cemiyeti, İspanya'dan kovulan atalarının Osmanlı Devleti tarafından kabulü ve sultanın serbest ve hoşgörülü idaresi altında yaşayışlarının 400. yıldönümü münasebetiyle, Türkiye'deki Musevilerin sevinç ve kutlamalarına iştirak etmektedir".⁽²⁷⁾

Fransa Musevileri de, bu konudaki hissiyatlarını, Paris'deki Fransız Umumî Musevi Cemiyeti tarafından gönderilen bir mahzar ile yapmışlardır. Fransa Hahambaşısı Sodan Kan başta olmak üzere, cemiyet reisi Gold Schmitt, iki adet ikinci reis Leon ve De Rebnorg ile dokuz aza tarafından imzalanarak gönderilen bu mahzarda, yine mealen şöyle denilmektedir:

"1492 senesi ilkbaharında İspanya'dan kovulup, Osmanlı topraklarına iltica eden Museviler, dünyanın her tarafında çeşitli zulüm ve baskılara maruz kaldıkları halde, Osmanlı idaresinin altında himaye görmüşlerdir. Maîşetlerini, huzur ve emniyetle tedarik ettikleri gibi, mesleklerinde ilerleme imkânını da bulabilmişlerdir. Musevilerin, Osmanlı idaresinde yaşadıkları asırlar, gıpta ile anılacak derecededir. Zira, her zaman iyi bir muamele ile karşılaşmışlardır ki, kendileri şimdi bu yardımları hak etmeye çalışmaktadırlar. Bu maksatla, Musevi Umumî Cemiyeti'nin yardımlarıyla idare olunan Musevi Mektebi'ndeki bütün çocuklara, memleketleri olan Osmanlı topraklarına bağlılık ve padişaha sadakatle hizmet etme vazifesi telkin olunmaktadır. Yine bu çocukların, ziraat, ticaret, ilim, fen ve sanayide, vatanlarına faydalı bir şekilde hizmet edebilmek için, tahsillerini tamamlamalarına gayret sarfe-

(25) *Sabah Gazetesi*, 21 Haziran 1309, sayı 954; İstanbul'un Kuzguncuk semtinde yapılan merasim için de bk. *Sabah Gazetesi*, 15 Ramazan 1309, nr. 2230; *Servet Gazetesi*, 16 Ramazan 1309, nr. 38.

(26) Avram Galanti, *Aynı eser*, s. 41-43.

(27) BOA, *Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat*, nr. 61/51, lef 2.

dilmektedir. Gerek, geçen zaman içerisinde ve gerekse halen, mazhar oldukları imkânlar, Musevi kardeşlerimizin daima iftiharla hatırladıkları ve teşekkür ile andıkları derecelerdir. Atalarımızın içine düştükleri mezalimin sonu, anlamına gelen bu mutlu günde, Museviler, sinagoglarda toplanarak, Osmanlı padişahının idaresi altında yaşadıklarından dolayı, Tanrı'ya dua etmişlerdir. Musevi Umumî Cemiyeti ile dünyanın her tarafında yaşayan Museviler, Osmanlı tebeasından olan kardeşlerinin, Osmanlı topraklarına iltica edişlerinin 400. yıldönümü münasebetiyle, onların sevinçlerini paylaşırken, samimi teşekkürlerini ve bağlılık hislerini de padişaha sunmaktadırlar".⁽²⁸⁾

Romanya Musevileri de, bu konudaki düşüncelerini, bir arzuhal ile dile getirmişlerdir. Kalafat şehrindeki Musevi Cemaati'nin reisi Faraçi, Musevi muteberanından bir kaç kişi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin Kalafat Şehbenderhanesi'ne gelerek, arzuhallerini şehbender vekiline vermişler ve ayrıca, şifahî olarak, Romanya Musevilerinin Osmanlı padişahına karşı duydukları hissi bağlılıklarını belirtmişlerdir. Şehbenderhaneden, Bükreş Sefareti'ne, sefaretten Hariciye Nezareti'ne, daha sonra sadarete ve nihayet padişaha arz olunan bu arzuhalde, mealen şu hususlara yer verilmektedir:

"Diğer memleketlerden kovulmuş ve uzaklaştırılmış olan ecdadımızın Osmanlı topraklarına iltica ve kabullerinin 400. yıldönümüne tesadif eden bu mutlu günü idrâk etmekten dolayı, bütün Musevi kardeşlerimiz sevinçlidirler. Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan atalarımız, yalnız hükümet tarafından "*hüsn-i kabûl*" görmekle kalmamış, dört asır boyunca, Osmanlı kanunlarının verdiği serbestiyetten de istifade etmişlerdir. Bu münasebetle, teşekkür ve bağlılıklarımızı sunarken, padişahımızın "*ömr-ü ikbâli*" için de, samimi temennilerimizi arz ederiz".⁽²⁹⁾

Burada üzerinde durulması gereken husus, Osmanlı İmparatorluğu'nun âdetâ tasfiye olunduğu ve Hıristiyan milletlerin Osmanlı idaresinden ayrılmak için her türlü mücadeleyi verdikleri bir dönemde, Musevi tebeanın 400. yıldönümünü hatırlayıp kutlamalarıdır. Zaten, Osmanlı Devleti'nin Museviler hakkında gösterdiği "*teb'a - perver*" davranışı ve mukabilinde, Musevilerin duydukları memnuniyeti, yalnız bu kutlamalarda değil, farklı tarihlerde de görebilmekteyiz.⁽³⁰⁾

(28) BOA, *Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat*, nr. 61/51, lef 1; *Sabah Gazetesi*, 26 Ramazan 1309, sayı 959; Avigdor Levy, *Aynı eser*, s. 3.

(29) BOA, *Y.A-Hus*, nr. 260/112.

(30) Mesela daha önce, 1882 senesinde Bâbüli'ye yaptıkları bir müracaat vesilesiyle, "*Osmanlı hükümeti tarafından, öteden berü Museviler hakkında hüsn-i niyyetle muamele edildiği ve merhametle yaklaşıldığı görülmekte olduğu*" ibaresi yer almaktadır ki, bu türlü ifadeleri çoğaltmak mümkündür (Bk. BOA, *Y.A-Res*, nr. 16/18, lef 4). Osmanlı topraklarında büyük göçün yıldönümü kutlamaları yapılırken, Rusya, Lehistan ve Romanya gibi, diğer devletlerin idaresinde yaşayan Museviler, gittikçe artan bir düşmanlığa maruz kalmışlardır (Bk. Mim Kemal Öke, *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul 1980, s. 22-23).

Netice olarak, bu konuda bir değerlendirme yaptığımızda, şu hususlar dikkatimizi çekmektedir. İspanya'dan gelen Musevi göçmenlerin, genelde mesleklerinde kalifiye insanlar olduğunu ve geldikleri memleketin bilgi ve becerilerini de beraberlerinde getirdiklerini, dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin, meseleye "*pragmatik*" bir siyaset ile yaklaştığını söyleyerek⁽³¹⁾, meselenin önemini azaltmak mümkün değildir. Gelen göçmenlerin pek çoğunun meslek sahibi oldukları doğrudur. Fakat Osmanlı Devleti, genelde, bu kabil meselelere, "*cihan-şümûl*" bir telakki ile yaklaşmış ve "*menfaat sâiki*"ni dikkate almamıştır.⁽³²⁾ Halbuki, Ortaçağ Avrupası'nda, zengin olan Musevileri, küçük iftiralarla ortadan kaldırmak ve onların mallarına el koymak, servet edinmenin en kolay yollarından birisini meydana getirmiştir.⁽³³⁾

Diğer taraftan, XIX. yüzyılın sonlarında, Musevilerin yoğun bir şekilde Filistin'e yerleşme gayretleri ve bu arada, Kutsal Topraklar'da bir Musevi Devleti kurmaya yönelik faaliyetlere bakarak, 1892 senesinde yapılan bu kutlamaların, sadâkatleri 400. yıldır tecrübe olunan Musevilerin, "*sâdik teb'a*" intibalarını, Osmanlı idaresine karşı bir teminat olarak gösterip, bu konudaki muhalefeti izale etmek suretiyle, böyle bir yerleşmeye imkân sağlamak maksadını da taşıyıp taşımadığı tartışılmalıdır.⁽³⁴⁾

(31) Mesela Robert W Olson: "*The Sultan also realized that the more advanced and cultured Jews would enhance his efforts to increase the trading potential of the Empire.*" ifadesi ile bu fikri ileri sürmektedir (bk. *Aynı makale*, s.121).

(32) Bu değerlendirmemizi teyid edecek mahiyette bir kaç misal vermek gerekirse, fakir ve perişan halilerine rağmen, Rusya topraklarından gelen Musevilerin, tıpkı İspanya'dan gelenler gibi kabul edildiklerini söyleyebiliriz (Bk. BOA, Y.A-Hus, nr. 263/64, lef 1; *Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat*, nr. 64/12). Ayrıca, 1875 senesi Osmanlı maliyesinin resmen iflas ettiği bir dönem olduğu halde, kendilerinden emlak vergisi istenmesine itiraz eden ve ellerinde Kanuni Sultan Süleyman zamanından kalma beratları bulunan Musevilerin taleplerini, devlet, beratlarında yeteri kadar açıklık bulunmamasına ve sarraflık gibi maddî tatminkârlığı olan bir meslekle iştiğal etmelerine rağmen, onların lehine halletmiştir (Bk. BOA, *Buyuruldu Defteri*, nr. 5, s. 113-114).

(33) Moshe Sevilla-Sharon, *Aynı eser*, s. 26.

(34) Aslında, başlangıçtan beri, Osmanlı idaresi ile Musevi tebea arasında ciddi hiç bir ihtilaf meydana gelmemiştir. Fakat XIX. yüzyılın sonlarına doğru, diğer memleketlerden Filistin'e doğru yoğunlaşan göçler ve özellikle Kutsal Topraklar'da bir Musevi Devleti kurmaya yönelik faaliyetler sebebiyle, devlet, bazı tedbirler almak cihetine gitmiştir. Bunlar da, gelen göçmenlerin mutlaka Osmanlı tabiyetini kabul etmeleri, iskan mahallerinde 100-150 haneyi aşmayacak gruplar halinde yerleştirilmeleri ve Filistin'e Musevi göçmen yerleştirilmemesi, tedbirlerinden ibaret kalmıştır (BOA, Y.A-Res, nr. 16/18, lef 1). Bunlar içerisinde en fazla dikkati çeken husus, Filistin'e yönelik Musevi göçünün, başka istikametlere çevrilmesidir ve belki de bu husus, Museviler tarafından infial ile karşılanmaktadır. Fakat bu konuda bir değerlendirme yapmadan önce, Filistin'in büyük ölçüde Müslüman ahali ile meskûn olduğunu; Avrupa Devletlerinin, bu bölgedeki gayrimüslim ahaliyi himaye ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale esasına dayanan bir siyaset takip ettiklerini, bu siyasetin devamı için, kurulacak bir Musevi Devleti'ne taraftar görünmedikleri ve dolayısıyla meselenin, Sultan II. Abdülhamid'in vereceği müspet ya da menfî bir karardan ibaret olmadığını, belirtmek gerekir. Hatta, 1891 senesinde, Musevilerin bir daha Osmanlı topraklarına kabul edilmemeleri ve eğer gelecek olurlarsa, Amerika'ya gitmelerinin teklif olunması, zira, gittikleri her yerde ticaret ve sanayi ellerine alarak, yerli ahalinin fakirleşmesine sebep oldukları ve bu yüzden dünyanın hiç bir yerinde kabul görmedikleri, gibi mütalaalar da hatırlara gelebilmiştir (BOA, ID, nr. 97030). Her şeye rağmen, bu türlü değerlendirmelerin tatbik olunmadığını ve bir kaç ay sonra, Rusya'dan gelen ve İstanbul'da bulunan 1.284 Musevi göçmenden 826'sının, yol ücretleri Osmanlı hükûmeti tarafından ödenmek suretiyle, Selanik ve Aydın vilayetlerinde iskân edildiklerini görebiliyoruz (BOA, ID, nr. 100010). Bu göçmenlerin, isim, hane nüfusu, tabiyetleri ve nereye iskân olunacakları konusundaki mufassal liste için bk. ID, nr. 100010, lef 1.

Makalemizi, İzmir'de haftalık olarak neşredilen Le Nouvelliste Gazetesi'nde, 400. yıl kutlamaları münasebetiyle yer alan ve 1492 İspanya Göçü'nü anlatan bir şiir ile bitirmek istiyoruz:⁽³⁵⁾

Kalyonlar hüznü bir yükle doluyken,
Ebedî sürgünler denizden denize dolaşıyor,
Gözyaşları içinde bir sığınak ararken,
Bunu gören milletlerin cevabı: Uzak dur!...

Kasırğa, yukarıda fırtınalar kopuyor;
Yolcular düşünceli, kaşlar çatık;
Ve kasvetli teknelerin dümeni gayesiz,
Sürgünsüz bir rota bulmanın gayretinde.

Gidiyorlar, engin ufuklara doğru.
Henüz uğurlanmışken, kim "Merhaba" diyecek?
Yapayalnız, yeryüzünde, dalgalarda kaybolmuş,
Tanrı'dan gayri, her şeyden ümitsiz.

Ve kalyonlar fırtınada kaybolurken,
Bir mucize! Bir haber, ne inleme, ne gözyaşı,
İsrail ölmeye hazırlanırken, başını yükseltti,
Ve berrak gökyüzünde dalgaların dinmesini bekledi...

Fakat Tanrı koydu onları böyle bir zor imtihana,
Dedi: "Yeter, yaşayacaksınız, ölmenizin ne faydası var?
Kuvvetli imanınız benim için yeterli.
Siz ölmeyi düşünüyorsunuz, hayır, ölmeyeceksiniz..."

"Gidin İsrail oğulları, ben size yardım ediyorum.
Orada, Şark'ta, galip bir memleket vardır;
Onun seması şefkatli, toprağı münbit;
Orayı idare edenin kalbinde ismim vardır..."

(35) Şiirin aslı Fransızca olup, 20 kıt'a halinde, Lucien Sciuto tarafından kaleme alınmıştır (Besim Benbanaste, *Aynı eser*, s. 219-221). Bu şiirin İngilizcesinden istifade ettik (Avigdor Levy, *Aynı eser*, s. 1-2). Bu hususta, 1492 Büyük Göçü konu alan başka şiirler de yazılmıştır. Mesela R. Avram Danon'un "400. Yıl" şiiri için bk. Besim Benbanaste, *Aynı eser*, s. 213-217.

İşte! İşte! Şark aydınlanıyor!
 İşte sığınak! Uzaktaki İstanbul gülgün renktedir.
 Kudretli şehre doğru İsrail ilerliyor
 Ve şükran nidaları neşeyle yükseliyor.

Ve dün lânetlenmiş gibi görünenler
 Sefil ve yoksul olarak İstanbul'a vardılar,
 İlk defa olarak işitilebildi:
 "Sizler mağdursunuz, hoş geldiniz."⁽³⁶⁾

(36) Bu çalışmamızla ilgili olarak yaptığımız gazete taramaları esnasında, dikkati çekecek bir şekilde, İspanya hakkındaki felaket haberleri ile karşılaştık. Büyük bir tesadüf eseri olarak, 1892 senesinin ilkbaharında, yani 400. yıl kutlamaları ile aynı tarihlerde meydana gelen kasırga yüzünden, İspanya'nın bir çok şehrinde arazi mahsulatı tahrip olmuş, toprak kayması ile demiryolları kapanmış (*Sabah Gazetesi*, 28 Rebiülahir 1309, sayı 815), deniz sularının yükselmesi neticesinde Sevilla limanını gemi trafiğine kapatılmış (*Aynı gazete*, 1 Cümâdelülâ 1309, sayı 817) ve bazı şehirler sular altında kalmıştır (*Aynı gazete*, 6 Şaban 1309, sayı 910). 1993 senesinin Mayıs'ında Türkiye'yi ziyaret eden İspanya Kralı Juan Carlos ve eşi Sofia ise, 28 Mayıs 1993 tarihinde, Elyo Behmoras başkanlığında Musevi Cemaatinden bir heyeti kabul etmiş ve 1492 senesindeki sürgünden dolayı, Türkiye Musevilerinden özür dilemiştir (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1993 "Carlos'tan 500 Yıllık Özür").

